

20 січня 2005 року виповнилося 120 літ з дня народження української артистки Марії Малиш-Федорець

РЕЧЕЙ ТАЄМНА СУТЬ

Валерій Гайдабура

■ Фото тієї пори, коли Марія Малиш-Федорець працювала в театрі Миколи Садовського (1906 — 1920 роки), подароване Антоном Рибіцьким з Австралії.

НА СЦЕНІ Й ЗА КУЛІСАМИ

Погляд на біографію Марії Євгенівни Малиш-Федорець крізь призму психоаналізу виокремив би такий факт. Дівчинка була сьомою дитиною в родині, її мати при пологах померла, а батько, щоб не сиротити дітей, вдруге не одружився. Для Марійки він був вищим авторитетом. Отже, можна припустити, що до Миколи Садовського його ученицю «шттовхнуло» щось схоже на Едіпів комплекс. Про першу зустріч у Ніжині вона згадувала: «За столом я з переляку сіла за самовар, щоб за нього сховатися й крадькома поглядала на Садовського. Я боялася стрінутися поглядом, але що я не гляну, то й він усе на мене дивиться...»

У ставленні до М.Малиш-Федорець Садовським керувало, гадаємо, два нероздільних почуття: нестихаюче донжуанівське сприйняття жінки, а також, на цьому наголошуємо, антрепренерський «пігмаліонізм» — схоже, він думав про те, що з цієї юної кралі можна зробити щось путнє для української сцени, героїні якої на той час втратили молодість.

Мабуть, найбільш об'єктивну і, що важливо, коректну характеристику Марії Євгенівни як актриси у дореволюційному просторі театральної історії дав у своїй книзі «Микола Садовський та його театр» Василь Василько, який добре знав її по сцені: «Учениця Садовського, працювала у театрі з дня його заснування (1906) до 1920 року і після виходу Л.П.Ліниць-

кої стала прем'єршою трупи.

Мала чудові внутрішні та зовнішні сценічні дані. Це була гарна жінка середнього зросту, пластично виразна, з цікавим рухливим обличчям, чорними очима, приємним грудним, від природи поставленим великим голосом.

Їй, актрисі глибокого сильного темпераменту, вдавалися ролі палких натур і кокеток. У ліричних ролях вона була солодкуватою, а іноді впадала в мелодекламацію. Добре грала в комедії. Виконувала оперні партії: Зовиці («Утоплена»), Юнони («Енеїда») М.Лисенка, Одарки («Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського). Її найкращі ролі: покоївка Ганна («Не так склалось, як жадалось» М.Старицького), Юлінька («Тепленьке місце» О.Островського), Марія Антонівна («Ревізор» М.Гоголя), Наташа («Суєта»), Варка («Безталанна»), Ваніна («Житейське море») І.Карпенка-Карого, донна Анна («Камінний господар» Лесі Українки), Марина («Зачароване коло» Л.Ріделя). Як усі «нутряки», Малиш-Федорець грала нерівно, мало працювала над образами. Спочатку, поки роль їй ще не набридла, грала добре, потім втрачала інтуїтивно знайдений малюнок, подекуди втрачала і почуття міри».

Вона вписала себе в історію закулісного життя як «причина», через яку були остаточно розірвані і без того хисткі на той час подружні стосунки між М.Заньковецькою та М.Садовським. Це не зробило її Марією Другою, а лише підкреслило моральну і творчу дистанцію між ними.

У рукописному журналі «Зелене око», що вийшов у театрі Садовського в січні 1914 року, було вміщено серію епіграм на акторів. Марії Євгенівні у новому році колеги бажали

*В чужі сади не заглядати,
Бо й там кислючий виноград,
Хоч здалеку й красивий...*

У артистки був один шанс увійти в гідне історичне змагання із М.Заньковецькою — в 1914 році, одержавши роль донни Анни у «Камінному господарі» Лесі Українки, виявити себе на висоті розуміння новаторської п'єси в національній драматургії та вперше на українському кону відтворити в європейській інтелектуальній стилістиці складний образ. Те, що блискуче вийшло у М.Садовського-Командора. Та у неї творчих ресурсів не вистачило. Їй не судилося відчинити двері в прийдешній мистецький час. Більш того, з усього видно, через її каприз ця дійсно історична експериментальна постановка припинила життя після двох чи трьох показів. А на неї покладалося так багато надій!

У подальшому не тільки суперечливий характер Малиш-Федорець, а й соціум, врешті, став причиною її творчої зупинки і поступового забуття артистки любителями театру. До кінця її «золотим запасом» залишився вокальний талант — вона мала фахову освіту і в цьому жанрі була більш дисциплінованою і відповідальною.

У приватному житті Марію Євгенівну задовольнило палке ставлення до неї гранично скромного — і зовні, і внут-

■ Марія Малиш-Федорець.

■ Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. Режисер М. Малиш-Федорець. Музично-драматичний театр-студія. Мельбурн. Австралія. Зліва направо Є. Павловська — Уляна, А. Рибіцький — Олексій, М. Малиш-Федорець — Одарка.

рішньо — вокаліста Івана Миколаєнка. Вони взяли шлюб 1920 року. Здається, в усьому артистка увійшла у свій природний «калібр»...

Проте антипатія до неї істориків і далі давалася взнаки. Григорій Григор'єв — автор книжки «У старому Києві» писав: «Уже в 1946 році я почув, що Малиш-Федорець і Миколаєнко залишились у 1941 році в Києві, зустрічали фашистів із хлібом-сіллю, активно брали участь у виставах для гітлерівських солдатів. Разом із гітлерівцями вона з чоловіком втекла до Німеччини. Забачалося, видно, доживати на чужині свою собачу старість».

Зараз відомо, що артисти, які з різних причин не евакуювалися з українських міст і вимушені були працювати на окупованій фашистами землі, творили національно гідний театр, він був розрадою для мільйонів патріотів. Щодо Марії Євгенівни, то вона у той час взагалі була поза театром. Що ж до «зустрічали хлібом-сіллю» або «доживати на чужині свою собачу старість», то мастаків подібних ідеологем було багато...

Вже пізніше Марія Малиш-Федорець, майже детективно замаскована під псевдонімом Анастасія Мартинюк, стала однією з персон мого пошукового

дослідження історії українських таборних театрів на терені Німеччини (1945 – 1950), а також театрального життя української діаспори в Австралії (від 1950 року).

СПОГАДИ З АВСТРАЛІЇ

Листування з Антоном Рибіцьким, який проживає в Мельбурні (по війні здобув театральну освіту в студії при українському таборному театрі в Ганновері та був актором у кількох діаспорських театральних колективах в Австралії), стало для мене джерелом культурної інформації здалека і, зокрема, відомостей про життя в Австралії М. Малиш-Федорець та І. Миколаєнка. З Німеччини вони емігрували за океан під прізвиськом Мартинюк. Марія Євгенівна змінила також ім'я, стала Анастасією. До подібного тоді вдавалося багато людей, боячись переслідувань з боку «Родины». Анастасія — ім'я для неї містично-гірке. Так звали маму, яку вона ніколи не бачила...

Повідане письменником діаспори Дмитром Нитченком у публікації «Із спогадів артистки М. Малиш-Федорець», що вийшла в Мельбурні 1981 року, дає зрозуміти мотиви її еміграції (матеріал надіслано мені А. Рибіцьким). «Марія Євгенівна була огрядна жінка з міцним характером і на наших, навіть відомих теперішніх артистів дивилася трохи звисока...

Вона уміла цікаво й захоплено розповідати. Мала добру пам'ять. Ось один із численних сюжетів.

«У 1936 році Московський військовий округ запросив групу театру опери при Київському Домі Червоної Армії поїхати з виставами на північ. Під час цієї подорожі діставали потрібну платню. Серед репертуару були «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Сорочинський ярмарок», «Майська ніч», «Катерина», «Сватання на Гончарівці» та ін.

... Коли заграли увертюру до «Наталки Полтавки», по залі покотився стогін. Адже в залі більшість глядачів були вихідці з України, вислані на поселення. Коли була сцена розмови Терпилихи (цю роль грала я) з Наталкою, і я сказала: «Убожество і старість моя силкують мене скоріше віддати тебе заміж...», я побачила, як багато навіть чоловіків залилися сльозами. В залі зривалися ридання. А коли Петро заспівав: «Ой, умру ж я, мила, а ти будеш жива, чи згадаєш, мила, де моя могила?», стогін ще більше сколихнув залю: поруч стогонів і плачів зірвалися оплески. Адже тут, на засланні, щодня вмирали сотні наших людей від голоду й непосильної примусової праці та знущання.

Після третьої дії, коли весь ансамбль співав: «Начинаймо веселиться...», всі встали з місць і кричали: «Слава! Слава українським артистам!»

... Виходимо з театру. Надворі місячна ніч. На вулиці бачимо одноповерхові будиночки, крамниці. Директор театру розподіляє нас, де кому ночувати. Нарешті заходимо у призначену квартиру невідомої людини. В хаті тепло. А

ми такі стомлені, що попадали на ліжка в кожухах, так і поснули.

Вранці прокидаємось, світить полярне сонце. Чути тріск дров у печі. Розкриваю очі і бачу на стіні портрет зверхника НКВД Держинського. Бачу, що це мешкання військової людини. Снідаємо й ідемо оглянути місто.

Увечері ставимо «Запорожця за Дунаєм». Люди дивляться і плачуть.

Розгримувавшись, повертаємось до свого мешкання. Двері відчиняє господар. Це низька коренаста постать у військовій формі. Відразу він каже: «Милости прошу, заходите. Русское вам спасибо за ваш спектакль. Вы всю нашу душу встревожили своими песнями. Так могут петь только украинцы...» Запрошує до столу. Переодягшись, сідаємо. Тут нас зустріла прекрасна жінка. Сукня із закордонного матеріалу. Приносить карафку з горілкою. Ми відразу побачили, що господар великий «мухобой» — випивака. Він хильнув декілька чарок одну за одною, і незабаром у нього починає заплітатися язик. А я тим часом кажу про свої враження, що в них у місті все добре: і церабкопи (крамниці), і ідальні ітеерівські, тобто для спеціалістів, інженерів... А він подивився в одну точку, як це роблять п'яні, а потім каже до мене, звертаючись по-московському на «ти» російською мовою:

«Годі агітувати! Я без тебе загітований... Ти знаєш (тут він уже кинув непристойну московську лайку) за півфунта хліба ваші хахли вирили все метро в Москві. Я сам з ними копав. Грунт під Москвою паршивий, мокрий. Наприклад, копаємо радіус номер три. Копав я яких-небудь 800 чоловік, і раптом в один момент — шарах — все валиться. Засипало тоннами землі. Відкопуємо. З півтора тижні тягнуть трупи, а в цей час у журналі «Огоньок» (тут він знову кидає брудну лайку) з'являється фото Кагановича з лопатою — як він допомагає копати метро... Дурка ти в квадраті! Пий! — сказав він підкреслено, показавши пальцем на чарку з горілкою, що стояла переді мною...»

ЗА ПОРОГОМ БАТЬКІВЩИНИ

Останній активний період творчості Марії Євгенівни тривав із 1945-го по 1947 рік у німецькому місті Богторні, а з 1947-го по 1950 роки — у місті Райне (англійська зона окупації), у таборовому театрі «Ренесанс», організованому

відомими митцями Григорієм Маньком та Михайлом Тагаївим разом з молодим ентузіастом сцени Володимиром Довганюком. За художнім рівнем серед таборових театрів «Ренесанс» вважався найбільш високого гатунку відразу після керованого Володимиром Блавацьким славнозвісного Ансамблю Українських Акторів.

Українська преса на терені Німеччини повідомляла, що за три з половиною роки для українських вигнанців «Ренесанс» дав 230 вистав (не рахуючи концертів та виступів під час різних імпрез), побувавши в 33 таборах, «навіть і в зимі, при тих тяжких, щоб не сказати жахливих, умовах пересування по німецьких залізницях. І свідчать вони про жертвну працю артистів, про їх спільні ідейні намагання становити на сторожі розпорошених українських вигнанців на чужині рідне українське слово, посилене мистецьким виконанням.»

М.Малиш-Федорець грала свої випробувані ролі — Одарку в «Запорожці за Дунаєм», Терпилиху в «Наталці Полтавці», Зовицю в «Майській ночі» та ін. Мала успіх.

Щастям таборових театрів було те, що їх радо відвідував відданий національний глядач, а отже, вони одержували фінансову підтримку. Театри мали статус професіональних колективів, і актори забезпечувалися зарплатнею.

З переїздом за океан становище змінилося. Всім, хто прагнув продовжувати мистецьку діяльність, доводилося нею займатися лише після трудового дня на заводах і підприємствах, часто на чорній виснажливій роботі — лише вона давала кошти для існування.

Подружжя не мало можливості придбати бодай найдешевше житло. Мешкали «приймаками» у добрих співвітчизників.

Міста їх перебування: спочатку Бонегілла — тут у перехідному таборі відбулися їх виступи в концертах; далі — Сідней. Через неможливість знайти там роботу — приїзд до Джілонгу (поблизу Мельбурна) на запрошення родини художника Василя Цибульського, квартирування у них упродовж року. І.Миколаєнко працює на фабриці Форда. Разом з М.Малиш-Федорець вони багато допомагають дочці В.Цибульського Наталі в оволодінні майстерністю вокалістки та драматичної артистки. Це дасть їй змогу у подальшому організувати та успішно керувати драматичною

групою в Джілонгу (1954 – 1959), мати власні вокальні концерти.

Потім — переїзд до Мельбурна, де М.Малиш-Федорець грає Терпилиху у «Наталці Полтавці» на сцені Театру імені Леся Курбаса (1953, режисер С.Крижанівський) та організовує як режисер Музично-драматичний театр-студію при Об'єднанні демократичної української молоді. Тут вона ставить «Наталку Полтавку», «Майську ніч» і «Сватання на Гончарівці».

ДІАСПОРСЬКА «АРИФМЕТИКА»

Перечитую лист Антона Рибіцького з Мельбурна від 15 квітня 2002 року:

«... 1955 року, їдучи у потязі до Мельбурна, я почув українську мову — розмовляли між собою двоє людей старшого віку. Особливу увагу я звернув на жінку з непростими манерами. Повагавшись, все ж завів з ними розмову. Довідаюся, що вони живуть неподалеку від моєї домівки. Знайомимось.

— Моє прізвище Рибіцький.

— А наше — Мартинюк. Ми артисти з Києва.

— Я теж бавлюся театром.

— А куди ви їдете?

— До української домівки. Там на мене чекають мої знайомі.

Поїзд зупинився, і ми разом пішли до домівки. Як стало зрозуміло, там на Мартинюків чекали Євгенія Павловська — оперна співачка (колоратурне сопрано) з Києва, Михайло Кліоновський — майбутній музичний керівник театру імені М.Лисенка та ще кілька осіб. Я був знайомий з Євгенією Павловською і спитав у неї, хто такі Мартинюки. У відповідь почув, що це видатні артисти...

На той час Марія Євгенівна організувала Музично-драматичний театр-студію при Об'єднанні демократичної української молоді в Мельбурні, була тут режисером і виконавицею. Я зрадів запрошенню, бо чув про високий рівень мистецької школи Миколи Карповича Садовського.

І ось я на пробі вистави «Сватання на Гончарівці». Ролі були розподілені так: М.Малиш-Федорець грала Одарку, Стецька — І.Мартинюк, Уляну — Є.Павловська, я — Олексія.

Гарна, творча атмосфера. Після кожної зустрічі підростаю фахово. В Марії Євгенівні відчуваю майстра сцени. Її міміка, жести, сценічне слово, пластика — все художньо довершене. Щастям

назву і сценічне спілкування з Євгенією Павловською.

«Сватання на Гончарівці» пройшло кілька разів з великим успіхом. Вистава «Дай серцю волю, заведе в неволю» М.Кропивницького, де я репетирував роль Микити, не відбулася через від'їзд Мартинюків до Сіднея.

По тривалому часі подружжя повертається до Мельбурна і скоро помирає — спочатку дружина, а невдовзі — чоловік...»

Так лист за листом, і мені спадає на думку, що варто було б пошукати архів М.Малиш-Федорець, який, можливо, десь лишився після її смерті.

Летів час. Я дивувався терплячості та енергії пана Антона. Нарешті він «вирухував» жінку, в батьків якої жили і померли Мартинюки. Здобуток невеликий за обсягом — кілька паперів та фотографій, але ж часові інтервали (минуло 44 роки як померла артистка!) роблять знахідку безцінною, а роль в цьому пана Рибіцького — унікальною.

...Читаю написані Іваном Миколаєнком біографії — його та дружини. Драматичні життєві перипетії: «Народився я 20 квітня 1887 року в Києві і невідомими батьками був підкинутий у притулок на Дорогожицькій вулиці. Притулок віддав мене мамці-годувальниці в село Черняхів на 12 років по 3 рублі місячно. Там я закінчив сільську школу. В 12 років мене відвезли до Києва і повернули в притулок, де я в 17 років закінчив середню школу. Вже як одержав паспорт, пішов до Українського театру, що містився в Троїцькому Народному Будинку, на пробу до М.К.Садовського. І мене прийняли з тим, щоб я помагав у хорі співати соло...»

В еміграції, мов король Лір, що втратив владу, Марія Євгенівна не дозволяла собі виглядати нахлібницею. Її анломб і тоді не відпочивав.

..Ворогів раніш

Поточать черви, ніж вони примусять Нас плакати...

Парадоксальність, несистемність її світогляду виявилися, зокрема, в драгмативній реакції на заможних людей в Австралії. Свідки запам'ятали кинуту нею фразу: «Аби прийшли сюди більшовики, я б сама взяла в руки пістолет!»

Та наодинці з гострим розумом жінка фіксувала неминучість власного безжального фіналу. Вона не любила подібних розв'язок у п'єсах! Так померла мати, народжуючи її. Так принизли-

во доживав великий Садовський. Болюче прозріння: життя жорстоке до всіх!..

Марію Євгенівну, яка померла 8 квітня 1960 року після операції на нирках (їй було 75), Іван, напівпаралізований, пережив на рік.

З біографії дружини, написаної ним: «Марія Мартинюк деякий час займалась в Австралії режисерською працею, поставивши «Наталку Полтавку»: в Мельбурні — 3 рази, у Джілонгу — 2 рази, у Єлорні — 1 раз; «Майську ніч»: в Мельбурні — 3 рази, у Джілонгу — 2 рази; «Сватання на Гончарівці»: в Мельбурні — двічі, в Джілонгу — 1 раз. Разом відбулося 14 вистав...»

Як для діаспори — високі цифри театрального «прокату». В голод — чотирнадцять крихт на простягненій долоні. В безнадії — чотирнадцять вогників, запалених для співвітчизників...

■ Фото періоду роботи Марії Малиш-Федорець в театрі Миколи Садовського (1906 — 1920 роки), подароване Антоном Рибіцьким з Австралії.

Про цю «арифметику» ми не дізналися б, якби не архіви. Вони унаочнюють міру спроможності художника. Фіксують його останній день, без якого часто неможливо зрозуміти життя як призначену нам цілісність.

... Замолоду вона, талановита і гідна захоплення, пізнала солодощі і гріх життя фаворитки. У середині свого віку відчула огиду до тоталітаризму, що паралізував її творчі бажання. А у вечір існування — поза Батьківщиною, в бідності, мов той же шекспірівський герой-страдник, змогла «розгадувати речей таємну суть». То й була її неусвідомлена спокута, яка, зрештою, мала б переважити на історичних терезах гріхів та чеснот...